

УДК 391-055.1(477.7=14)

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2020.04.043>**ПОНОМАРЬОВА ІРИНА**

доктор історичних наук, професор кафедри мовних та гуманітарних дисциплін Донецького національного медичного університету

PONOMARIOVA IRYNA

a Doctor of History, a professor at Donetsk National Medical University the Department of Linguistic and Humanitarian Disciplines

Бібліографічний опис:

Пономарьова, І. (2020) Етнокультурний синтез у традиційному чоловічому одязі грецького населення Приазов'я. *Народна творчість та етнологія*, 4 (386), 43–53.

Ponomariova, I. (2020) Ethnocultural Synthesis in Traditional Men's Clothes of Greek Population of the Cis-Azov Region. *Folk Art and Ethnology*, 4 (386), 43–53.

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ СИНТЕЗ У ТРАДИЦІЙНОМУ ЧОЛОВІЧОМУ ОДЯЗІ ГРЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПРИАЗОВ'Я

Анотація / Abstract

«Маріупольські греки», що мешкають на теренах українського Приазов'я, є вихідцями з Криму. У 1778–1780 роках греки-християни переселилися з Кримського ханства до Маріупольського повіту Катеринославської губернії. Їх очолив митрополит Ігнатій (ініціатор міграції). Сьогодні греки, що проживають у Донецькій області, посідають третє місце за своєю етнічною структурою (1,6 %). За даними перепису населення 1989 року, кількість греків становила 98 тис. осіб; за даними 2001 року, їх кількість зменшилася до 92,6 тис. осіб (через міграції до Греції).

Науковий інтерес полягає в тому, що тривалий час греки зберігали свою культуру, традиції та мову, будучи складовими різних етнічних і соціальних систем, таких як Візантія та Османська імперія. Крім того, інше етнічне середовище майже не вплинуло на трансформацію їхньої самосвідомості. Дослідження етнічних процесів, що відбуваються серед греків Азовського регіону, дає змогу охарактеризувати найскладніші явища в міжнародних взаємодіях та в процесах національної і культурної ідентичності.

Етапи етнічної історії греків Маріуполя було описано в різних оглядах та наукових працях, проте є багато аспектів, які потребують комплексного дослідження. Досі немає єдиної картини етнічної історії. Більшість наукових розвідок спрямована на вивчення етнічних та історичних явищ у Кримській і Азовській періоди. Насправді докримська історія греків Маріуполя й сучасний стан грецької діаспори в Приазов'ї залишаються малодослідженими. Термін «маріупольські греки» об'єднує дві мовні групи. Однією з них є румеї, другою – уруми. Обидві називають себе «греками», але кожна з них відокремила себе від іншої. Вони не підтримували відносин до початку ХХ ст., хоча мали спільну мову для спілкування – татарську; не укладали шлюбів і мали різні етніми. У статті на основі широкого кола джерел аналізується етнокультурна специфіка чоловічого грецького одягу, здійснюється порівняння його із одягом представників інших народів. Основними питаннями є походження елементів народного костюма, їхня трансформація, відповідно до природно-географічного середовища, господарської та соціальної діяльності.

Ключові слова: греки Приазов'я, етнокультурні зв'язки, уруми, румеї, обрядовість, матеріальна культура, елінофони, тюркофони, етнопонаціональні процеси, традиційна культура, трансформація.

The *Greeks of Mariupol* living on the territory of Ukrainian Cis-Azov region, descend from the city of Mariupol, they have founded. The Christian Greeks of the Crimean Khanate have migrated on the territory of Mariupol district of Katerynoslav province in 1778–1780. They have been headed by the Metropolitan Ignatyi, the migration initiator. 18 thousand of Greeks have given up their prosperous Crimea and got administrative and religious autonomy in the Cis-Azov region. Nowadays the number of Greeks living in Donetsk Oblast run third in its ethnic structure (1.6 %). According to the census in 1989 the number of Greeks has come to 98 thousand, but according to the census results of 2001 the number of population has decreased to 92.6 thousand of people because of the migrations to Greece.

Scientific interest is in the fact that during a long period of time the Greeks have preserved their culture, traditions and language while being constituent parts of various ethnic and social systems, such as the Byzantine and the Ottoman Empires. Besides, the other ethnic surroundings haven't almost influenced the transformation of their self-consciousness. The investigation of ethnic processes taking place among the Greeks of the Azov region makes it possible to describe the most difficult phenomena in the international interactions and in the processes of national and cultural identity.

The stages of the ethnic history of the Greeks of Mariupol have been considered in various reviews and scientific works, but still there are many aspects that require a complex investigation.

There is no still a unified picture of the ethnic history. The majority of researches are aimed at the investigation of ethnic and historical phenomena in the Crimean and the Azov periods. In fact, the pre-Crimean history of the Greeks of Mariupol and the current state of the Greek Diaspora in the Cis-Azov region remain insufficiently known.

The term *The Greeks of Mariupol* unites two linguistic groups: Roumeans whose language is divided into five dialects referred to the Greek group of the Indo-European language family, and Urums, speaking four dialects of the Turkish group of the Altaic language family. The both call themselves Greeks, but each group has separated itself from the other one. They haven't also communicated till the early 20th century, though they have a common language – Tatar. They haven't married and have different ethnonyms. Though their religious adherence to Orthodoxy is one of the main criteria of their being Greeks.

Keywords: Greeks of Cis-Azov region, ethnocultural ties, the Urums, the Roumeans, ritual habits, material culture, Hellenic phones, Turkic phones, ethnonational processes, traditional culture, transformation.

Дослідження традицій і стану сучасної культури, безсумнівно, тісно пов'язане з етнічними процесами. Для вивчення історії традиційна культура є дзеркалом, у якому відображаються етноісторичні реалії. У розвідці розглянемо народний костюм приазовських греків, його особливості й трансформацію протягом XVIII–XXI ст., а також походження й етнокультурні зв'язки з іншими народами, що дає змогу розширити джерельну базу для вивчення етнічної історії.

Приазовські греки, які заснували м. Маріуполь і двадцять сіл у 1778–1780 роках, є носіями мови й культури як грецького, так і тюркських народів. Грецьке населення поділено на тюркофонів (урумів) та еллінофонів (румевів). У селах лише окремі літні мешканці й сьогодні послуговуються мовою своїх предків. Вона зберігає унікальний симбіоз багатовікових міжетнічних контактів.

В основу студій покладено матеріали польових етнографічних обстежень автором (упродовж 1991–2005 рр.) грецького етносу Півдня України. Доповнює цю інформацію

аналіз музейних колекцій, що містять у собі зразки тканини, елементів одягу і прикрас, а також світлин XIX–XX ст., що дає змогу не тільки описати та систематизувати матеріал, але й зосередитися на семантиці явищ матеріальної культури та етнокультурних зв'язках маріупольських греків. Усе це уможливує вивчення функціонування грецького народного костюма в часі.

Наше комплексне дослідження здійснено з урахуванням польових матеріалів В. Наулка [12] і праць В. Борисенко [3], Ю. Іванової [8; 15] та І. Пономарьової [14], які проводили експедиційні розвідки з вивчення традиційної культури в грецьких селах. Отже, маємо багатий матеріал, що дозволив простежити витоки виникнення і зміни комплексу одягу греків та його компонентів, а також з'ясувати особливості взаємовпливу на нього комплексів одягу сусідніх народів.

Особливу увагу приділено існуванню назв різних елементів одягу, зафіксованих нами в грецьких населених пунктах. Наголошуємо на важливості саме цього аспекту дослідження для подальшого вивчення докримської

історії приазовських греків, позаяк кожний термін має свій ареал поширення.

Сформувавшись під впливом етнокультурних зв'язків, комплекс традиційного одягу маріупольських греків, як явище конкретно-історичне, є однією з етнодиференціюючих ознак цього етносу в різні періоди його етнічної історії. Костюм греків, як і вся пов'язана з ним знаково-кодова система, був критерієм визначення представників власне цього етносу з-поміж інших етнічних об'єднань під час проживання в іноетнічному оточенні на території Малої Азії, Криму і Приазов'я. Причому деякі елементи одягу консервувалися, проте поряд з ними з'являлися нові форми.

Зазначимо, що одяг маріупольських греків досліджуваного періоду несе на собі відбиток кількох цивілізацій: античної, візантійської, османської та слов'янської. Він трансформувався відповідно до життєвої необхідності, щоб максимально допомогти грекам пристосуватися до нових соціально-політичних, конфесійних і культурно-господарських умов спочатку у Візантійській та Османській імперіях, потім – у Кримському ханстві, а пізніше – у Приазов'ї [14, с. 132–133].

У грецьких селах до початку ХХ ст. господарство переважно було натуральним, тому одяг виготовляли переважно з домотканого полотна – *пани* (рум. < грец. *πανί* – полотно), *т'етен*, *четен* (урум.). Більш давня назва домотканого полотна – *атма* (< крим.-тат. *атма* – тканина, виготовлена на ручному ткацькому верстаті) – вже не використовується.

Сировиною для домотканого полотна, з якого виготовляли одяг, було рослинне волокно та вовна. Природно-кліматичні умови сприяли вирощуванню рослин, які в цьому регіоні слугували сировиною для виробництва тканини. Відповідно до народного календаря вирощували лубові культури. Найчастіше це були спеціально акліматизований льон – *скули*, *лінар* (рум. < грец. *λίναρι* – льон) та коноплі – *канав* (рум. < грец. *το καννάβι* – коноплі). Улітку, після

збирання врожаю рослин, їх вимочували в річці чи в морі, а потім складали на три тижні невеликими купками, прикладаючи зверху камінням. Однак у деяких селах льону не вирощували зовсім. Обробляли льон для ткацтва в такий спосіб: після просушування сировину м'яли, чесали та сортували. Підготовлені волокна рослин ткали. До початку ХХ ст. майже в кожній сільській грецькій оселі стояв ткацький верстат. Полотно домашнього виробництва зазвичай було завширшки 40–50 см. Дорослі жінки на той час володіли технікою ткацтва й передавали свій досвід молодшим членам родини.

Тканини домашнього виробництва фарбували вручну за допомогою рослинних барвників. Найпопулярнішими кольорами в одязі греків були чорний, жовтий, коричневий та червоний. Нитки фарбували також за допомогою природних барвників: з бузини – *партукля* (рум.) виходив чорний та червоний кольори, з моху – коричневий та різні відтінки жовтого. В українців запозичили спосіб добування коричнево-жовтої фарби з лушпиння цибулі. На початку ХХ ст. греки почали використовувати анілінові барвники.

Домоткане сукно також виготовляли з вовни, адже основним заняттям греків у Криму було вівчарство. Ця традиційна форма господарювання була перенесена ними з Криму до степового Приазов'я, де існували всі умови для розведення овець і продажу вовни. Тваринною сировиною була вовна вівці – *мали* (рум. < грец. *μαλλι* – вовна), *ййн* (урум. < тур. *уйн* – вовна), а розведення тонкорунних овець давало змогу мати вовну високої якості. Найціннішою була вовна ягнят та молодих овець. Весняну (травневу) тонку вовну ретельно обробляли, очищували, мили, сушили, тіпали й тільки потім з неї виготовляли пряжу. М'яка високоякісна була дорогою, тому часто для виготовлення тканин для одягу змішували вовну овець різного віку або весняну з осінньою. Стрижку овець для отримання грубої вовни – *кйз ййнй* (урум.), *япагу* (рум. < тур. *уарак* – овеча вовна) – проводили восени й

використовували її для шкарпеток. Вовняні вироби – *малитку* (рум.) – були досить популярними, особливо в сільській місцевості [20, с. 63].

У перше сторіччя свого перебування в Приазов'ї більшість предметів старовинного одягу греки шили з домотканого полотна й тільки на початку ХХ ст. почали використовувати матеріал промислового виробництва [8, с. 45]. Так, наприклад, у с. Ялта наприкінці ХІХ ст. майже весь чоловічий і жіночий одяг шили з фабричних тканин, що їх купували в м. Маріуполі [2]. Повсякденний одяг шили з простої смугастої тканини фабричного виробництва, яка називалася *шайтаня* – без (урум.). Для святкового вбрання в ХІХ – на початку ХХ ст. використовували коштовні тканини: шовк, атлас – *хумаш* (урум.), *мітакс* (рум. < грец. *μετάξι* – шовк) та оксамит – *мітакс* (рум.). Їх привозили із Закавказзя та Туреччини (Стамбула). Це пов'язане з тим, що в Маріуполі була налагоджена торгівля турецькими товарами. На той час царська Росія мала консульства в багатьох державах Європи і Азії. Для отримання чужоземних товарів послуговувалися митницею, яка була в порту м. Маріуполя. Святковою тканиною був шовк із сирцю – *хутна* (урум.) та чистий шовк – *шамаладжа* (урум.), які продавали в сувоях «завдовжки в 12 аршин і завширшки в 1,1 / 4 аршин вартістю від 15 до 18 рублів» [2]. Можливо, назва шовку – *шамаладжа* (*шам* < тюрк. *Şam* – м. Дамаск, *аладжа* < тюрк. *alaca* – строкатий, смугастий) дослівно означає «строката тканина із Дамаска». Під час наших польових досліджень було зафіксовано термін *Шам*, яким уруми із с. Ласпа позначали це місто.

Одним із найдавніших елементів убрання багатьох народів є сорочки, які шили з полотна різного ґатунку, залежно від їхнього призначення. Щодо маріупольських греків, то вони шили натільну білизну з тканини нижчої якості. Сорочки білого або жовтого кольору в них були переважно з льону. Ця традиція зберігалася впродовж ХІХ ст., але пізніше більшість чоловіків носили

сорочки з тканини фабричного виробництва. За спостереженням В. Гофа – вчителя школи с. Камар, у 1891 році лише десята частина всіх присутніх у школі учнів були в сорочках з лляної тканини, виготовленої в домашніх умовах [2].

Сорочка чоловіків, як нижня, так і верхня – *пукамс* (рум < грец. *πουκάμισο* – сорочка), *гольмек* (урум. < тур. *gömlek* – сорочка), яку носили маріупольські греки у ХVІІІ – на початку ХХ ст., за назвою і кроєм відома ще з кримських часів етнічної історії народу. Вона є найбільш архаїчним елементом народного костюма греків, тому що мала тунікоподібний крій. Стан сорочки шили із суцільного дольового полотна, складеного навпіл. Боковини переходили у внутрішню нижню частину рукава, а верхня його частина була утворена поперечним шматком тканини, складеним навпіл і пришитим до кромки стану по прямій лінії. Плече та верх рукава не розрізані. Сорочки мали парні трикутні ластовиці, вшиті між станом і рукавом під прямим кутом спереду і ззаду й перекриті боковиною. Нижче ромбоподібної ластовиці, з боків, вставляли по одному трапецієподібному клину. Комір обшивався руликом або був з маленьким комірцем – стійкою. Зазвичай сорочки мали спереду розріз – *копсьму* (рум. < грец. *το κόψιμο* – процес нарізання), який зав'язувався шнурками. Описана вище сорочка маріупольських греків повторює крій сорочки південнобережних татарів [18, с. 19]. Такі сорочки були поширені серед південнобережних жителів Кримського півострова [1, с. 188] й побутували серед усіх верств населення до початку ХХ ст. На території Малої Азії сорочку (*gömlek*) використовували як частину туалету, на яку вдягали верхню одягу [24, с. 32, с. 206].

Наприкінці ХІХ ст. були відомі чоловічі сорочки білого кольору, прикрашені вишивкою, під впливом тогочасної моди, чорними та червоними шовковими нитками. Іноді по коміру-стійці й подолу сорочки вишивали дрібний візерунок неясних кольорів.

Ці зміни в грецькому старовинному одязі пов'язані з етнокультурними контактами з українцями, що призвело в подальшому до повної відмови від сорочки кримського типу. На початку ХХ ст. на сорочках з'явився комір-стійка із застібкою на 5–8 гудзиків – *цімба-ра* (рум.) типу «косоворотки». Більшість сорочок у той час уже шили із ситцю темних відтінків промислового виробництва [8, с. 45]. Такі сорочки носили навипуск або заправляли в штани. У 1930-х роках у грецьких селах етнічні терміни, якими називали сорочку, замінюються на назви, наближені до слов'янських – *урбашка* (урум.), *рубашика* (рум.), *сорочка* (урум.-рум.). За кроєм ці сорочки мали сучасний вигляд.

Традиційна грецька сорочка демонструє взаємопроникнення побутової культури. Фасон сорочки був виключно тунікоподібного крою і сягав своїм корінням балканської туніки – *фустанели* (грец. *φουστανέλα* < лат. *fustaneum* – вид цупкої тканини) античних часів [22, с. 10]. У часи середньовіччя греки запозичили візантійський стиль [12, с. 246], що був продовженням античного. Тут з'явилися нові форми й напрями в одязі, наприклад, носити по кілька предметів вбрання, одягненими один поверх іншого. У візантійської туніки з'явилися рукави, а у візантійців – новий вид натільного одягу – сорочка. Звідси греки перенесли традиційну сорочку до Криму. Необхідно зазначити, що майже в усіх тюркомовних народів аналогічна сорочка називалася *гомлек*, *гойнек* (з фонетичними змінами), але вона також була обов'язково тунікоподібною. У кримських татар, які проживали в гірській прибережній місцевості, сорочки – *кольмек*, *кулек* (крим.-тат.) теж були проявом грецького античного та візантійського впливу [18, с. 19].

Донині збереглися тільки фотозображення другої половини ХІХ ст. традиційного чоловічого одягу у вигляді смугастого халата [17, кол. 3282, № 19]. Цей вид ритуального одягу був відомий обом етнічним групам греків у Приазов'ї. Цікаво простежується загальна тенденція до збереження

одного з найдавніших видів одягу греків. Аналогічні халати в продовжну смужку на стані і з поперечними смужками на рукавах переважали в Анатолії і в південнобережних районах Криму [26, сilt 5, s. 134].

Детальний опис традиційного одягу греків у ХІХ ст. здійснено завдяки діяльності Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії. За складеними запитальниками вчителі сільських шкіл збирали свідчення про одяг селян Катеринославської губернії, зокрема й про греків [2]. Згідно із цими описами, традиційний верхній одяг чоловіків складався з каптана, камзола, шароварів та сивої шапки-смужки. Поверх каптана зав'язували зелений (шовковий або ж вовняний) пояс [2]. Краєзнавець В. Душка із с. С. Ласпа зазначає, що одяг ласпінців (греків) тривалий час мав багато турецьких і татарських елементів. Це стосувалося й штанів-шароварів, які виготовляли з домотканого простого грубого сукна. Наприкінці ХІХ ст. у греків Приазов'я був популярний чоловічий стегновий одяг різноманітної форми та крою – *тман*, *шалвар* (урум. < тюрк. *şalvar* < перс. *şalvar* – штани), *враті*, *вракі* (рум., грец. < *οι βράκες* – штани), який шили з грубої домотканної тканини кременого кольору або сукна темних відтінків. Традиційні грецькі штани були неширокі в крої, з невеликими клинами, з ширинкою та поясним *учкуром* (урум., крим.-тат. *очкур* < тюрк. *иç* – кінець), біля кісточки стягувалися шнурком. Цей вид був характерний для народів, що проживали на території Анатолії, де чоловіки підв'язували штани (*şalvar*) поясом (*иçкур*), який був завдовжки 1–2 м і прикрашався вишивкою [24, сilt 32, s. 209]. Як зазначає сучасний дослідник тюркської традиційної культури Б. Огел, шаровари або штани носили переважно воюючі племена. Кожний чоловік, який сідав верхи на коня, був вимушений одягати штани. Стосовно турків, то через те, що вони звикли одягати довгий кафтан, їхні штани були ззовні закриті та виглядали як довга нижня білизна. Із цієї причини штани в турецьких джерелах

вважаються одним із предметів *ічдону* (нижньої білизни). Сьогодні в урумських селах Приазов'я термін *ічдон* (урум.) також означає «спідні штани».

Зимові штани – *чахчір, чахчі* (рум. < тюрк. *çakşır* – вид чоловічих шаровар), *тері шалвар* (урум.) – хутряні шаровари у формі «галіфе», виготовляли з овчини хутром усередину. Цей вид чоловічих штанів був поширений серед пастухів. Їх здебільшого носили в грецьких селах до 1920-х років. Такі штани з аналогічною назвою *чакчир, чакшир* (тюрк.) були характерні для жителів Південної та Південно-Східної Анатолії. Шкіряні штани були необхідною і невід'ємною частиною одягу тюрків, що вирушали в далеку дорогу, а одяг середньоазійських чоловіків, які їздили верхи на конях, знову ж таки, складався зі шкіряних штанів, чобіт і хутра. А ось турки-землероби (*таранчі*) одягали переважно тонкі й широкі шаровари з вовни. У таких штанах на холодах є зав'язки [24, сilt 5, s. 101]. Зважаючи на це, можемо зазначити, що шкіряні та вовняні штани одного типу були розповсюджені на території Малої Азії та Криму. Щодо термінології, то вона неоднозначна: наприклад, наші дослідження доводять, що дотепер у с. Малоаянісоль терміном *чахчір* називають спідні штани з тонкої тканини.

Жилети, безрукавки, тілогрійки – *камзол* (рум. < грец. *καμιζόλα* – широка, легка сорочка) становлять окрему групу одягу, бо їхнє походження пов'язують з первісними видами одягу саме в греків. Вони були розповсюджені не в усіх селах, а тільки в заселених переселенцями з гірських кримських сіл. Зручність жилетів з хутра була поцінована багатьма народами Середземномор'я та Південної і Східної Європи, особливо тими, які мешкали в гірських районах Кримського півострова й Західної України [13, с. 95]. Привнесений греками з Криму, цей елемент одягу набув подальшого поширення в Приазов'ї під впливом і сусідів слов'ян. Подібна тенденція простежується з такими видами одягу, як *зіпун, зібун* (рум., урум. < араб. *забюн* – курт-

ка), каптан – *хавтан* (урум.), сюртук – *бурноз* (рум. < грец. *το πουρνούζι* < тюрк. *bornoz / bornuz* < араб. – *bürnüs* – верхній одяг, халат), і верхнім теплим одягом, як пальто – *бурнус* (рум., урум.), які вже на початку перебування греків у Приазов'ї стали загальноєвропейським одягом.

На початку ХХ ст. чоловіки одягали костюми з тканини переважно фабричного виробництва: штани були неширокого крою, заправлені в чоботи або випущені поверх черевиків; піджаки або двобортні куртки, іноді жилети. Піджачна пара або трійка (відповідно до тогочасної моди), як парадний одяг, набула поширення вже в другій половині ХІХ ст. [11, № 3535].

Одним з яскравих етнодиференціюючих факторів є пояси, які використовували не лише для утримання стегового одягу. Вони були невід'ємною частиною костюма чоловіків і змінювалися з часом за матеріалом, формою та кольором залежно від віку, статусу особи та ситуації використання. У грецькому народному костюмі пояс виконував різноманітні функції. У сільського населення цей елемент одягу слугував для закріплення одягу, виконував захисні функції під час фізичних навантажень; на ньому тримали необхідні речі під час роботи. Утім, мариупольські греки часто використовували пояси як обрядовий атрибут або оберіг. З кримських часів до середини ХХ ст. греки носили довгий тканий пояс – *знар, зунар, зунарь* (рум. < грец. *το ζωνάρι* – пояс, кушак), – *хушах* (урум. < тюрк. *kuşak* < д.-тюрк. *kurşak, kurlamak* – пов'язувати, підв'язувати пояс) [26, сilt 5, s. 73]. Це була крайка з довгої (до трьох метрів), широкої смуги вовни, бавовни, ситцю чи шовку. Наші джерела засвідчують наявність різноколірних поясів. Наприклад, уруми із с. Комар найчастіше носили шовкові або вовняні пояси зеленого кольору, які одягали поверх каптана [2], а в с. С. Ласпа тривалий час пояс був обов'язково «зі шматка червоної тканини завдовжки в кілька метрів. Смужка тканини згорталася по довжині й закручувалася

потім навколо талії». Ю. Іванова зазначає, що пояси, якими користувалися греки, були зеленого, синього та червоного кольорів [5, с. 184]. Прикметно, що широкі пояси червоного кольору поверх сорочок навипуск або на штанах греки носили ще й у 1960-х роках. Інформатори пояснювали їхню роль як «зцілителя від усіх хвороб». Особливо часто вдягали їх під час польових робіт літні чоловіки. Донині дійшла назва довгого та широкого тканого пояса – *хурама* (урум.), який використовувався під час весілля [10, с. 427].

Пояси, про які ми згадали, також мають широкий ареал розповсюдження. Червоний колір носили як уруми, так і румеї. Цей елемент одягу був поширений в Анатолії і називався *зонарі* [7, с. 211]. Дослідники зазначають, що червоний широкий пояс був у вжитку й серед грецького населення островів, де етнічні риси збереглися більшою мірою, ніж у балканській Греції [15, с. 584]. Тюркський *kuşak* зазвичай носили чоловіки, і сягав він 5–6 метрів. Виготовляли однотонний або з різнокольорової тканини. За пояс закладали необхідні речі [24, с. 209].

Східний звичай носіння поясів був пов'язаний з віковим цензом – літні чоловіки пов'язували білі пояси, чоловіки середнього віку – сині, а молоді – червоні, малинові й жовті. Пояси шили з довгого полотна тонкої вовняної або шовкової тканини. Ширина залежала від віку господаря: чим старший його власник, тим ширший пояс. Ця традиція була запозичена в тюркських народів [18, с. 22]. До середини ХХ ст. побутували пояси – *бельбас* (урум. < тур. *bel* – кушак, *bağ* – зав'язка). Це крайки з бавовни, які чоловіки пов'язували поверх одягу та закріплювали на них посудину для води – *боклаг*, *боклаг* (урум.) [6, с. 110]. Такий вид поясів був характерний і для народів Анатолії.

Широкі штани греки носили з вузьким поясом – *учкур*, *очкур* (рум. < тюрк. *uşkur* – мотузок, призначений для шаровар), який виготовляли зі шкіри чи рослинних волокон. Пояс втягувався в поясну обшивку штанів.

Такі пояси були розповсюджені в кримських південнобережних татар [9, с. 26] та українців. У ХХ ст. набули популярності шкіряні ремінні пояси – *хайши* (урум.), з пряжкою – *тоха* (урум. Карань < тюрк. *toka* – пряжка), які відповідно використовувалися вже представниками різних етносів зі зміною соціально-економічних умов.

З головних уборів, привезених з Криму, тривалий час (до 1930-х років) були поширені каракулеві шапки – *тері халпах* (урум.), *капас* (рум.). Найдавніші шапки мали форму зрізаного конуса з плоским дном та низьким наголовком. Іноді на денце вшивали суконний розшитий кружечок. Низькі смушеві шапки з округлим денцем були елементом одягу й південнобережних татар Криму [9, с. 26]. Круглі шапки з хутра молоді вівці були найбільш ходовими серед греків. Чоловічі хутряні головні убори чорного і білого кольорів, поширені в грецьких селах з початку ХХ ст., уже мали різноманітніші форми [11, Ф. № 6700, 2825, 4967, 3459] і є свідченням українського етнокультурного впливу [4, с. 137].

Такі форми головних уборів, як феска, в'язані та шиті тубетейки, що також мають кримські витоки, за нашими даними, мали меншу популярність серед маріупольських греків. Чоловіча феска з кутасом – *дал фес* (урум. < тюрк. *fes*), *нес* (урум. Бешево) мала форму усіченого конуса. Свою назву вона отримала від назви м. Фес у Марокко [25, с. 774]. Цей тип головного убору був широко відомий в арабських країнах, на території Малої Азії, а також у Греції та на Кіпрі [21, с. 139, 142, 148].

З початку ХХ ст. традиційні грецькі чоловічі головні убори поступово вийшли з ужитку. Відтоді в маріупольських греків постійним елементом одягу стали кашкет – *канац* (рум.) та картуз – *картоз*, *картузь* (урум., рум. < рос.) – головний убір з козирком, який був поширений у Росії.

Взуття маріупольських греків – *пануч* (урум. < тюрк. *panıç* – взуття < перс. *pa* – нога, *riş* – той, що обмотує), *пануча* (рум. < грец. *ta*

παπούτσια – взуття) протягом ХІХ ст. змінилося відповідно до природних умов, характеру господарської діяльності та економічного стану населення. Наведемо опис чоловічого взуття кінця ХІХ ст.: «Чоловіки носять особливий вид личаків, які нагадують звичайні російські личаки, але виготовлені вони виключно з волової шкіри. Прикріпляються так само, як і звичайні російські личаки. Називається це взуття “чарухья”» [2]

З кримських часів і до початку ХХ ст. найпоширенішим взуттям чоловічого населення були постоли із сириці – *кӧн чарух* (урум.), *чарухи* (рум. < грец. *τσαρούχι* – легке взуття пастухів материкової Греції), *чарих* (урум. < тюрк. *çarık* – шкіряне взуття). Термін *çarık* широко вживається й тюрками, які проживають в Анатолії та Середній Азії [26, cilt 5, s. 116]. Хоча це було буденне взуття, виготовлене зі шкіри великої рогатої худоби, проте, як повідомляє В. Гоф, воно було улюбленим взуттям усіх верств населення с. Камар наприкінці ХІХ ст. [2].

Грецькі постоли – це давній тип шкіряного стягнутого взуття. Їх робили з одного шматка м'якої сиром'ятної шкіри [11, ТКО. № 293, 294]. Майже століття *чарухи* маріупольських греків зберігали тюркські традиції – були зі швом попереду, але наприкінці ХІХ ст. вони вже не мали швів і витягувалися на колодці [2], що було характерно для технології виготовлення українських постолів [19, с. 129]. Селянське саморобне взуття із сиром'ятної шкіри – *чаріки* (грец. < тур. *çarık* – постоли) також мало поширення на території Середземномор'я та Причорномор'я, особливо в Кримсько-Малоазійському регіоні [9, с. 26]. До недавнього часу взуття, ідентичне описаному вище, використовувалося під час сільськогосподарських робіт у середовищі турецьких селян, серед народів Балканського півострова, Кавказу. Як уже зазначалося, воно відоме і в українців під назвою *постоли* [4, с. 152].

Ще один різновид старовинного взуття описав згаданий нами вчитель із с. Комар В. Гоф. Воно завезене до Приазов'я з Криму

під назвою *терлик* і відоме під такою назвою в багатьох народів Середземномор'я [26, cilt 5, s. 136], зокрема народів Малої Азії [24, cilt 32, s. 207]. Взуття *терлик* (< тюрк. *terlik* – кімнатні черевики) – домашні або вуличні сап'янові черевики, прикрашені шиттям. Вони мали злегка піднятий носок і язичок у підйомі. Задники теж завершувалися випущеним угору язичком. Як показали наші польові дослідження, сучасні інформатори не пам'ятають цього виду взуття, що його греки-переселенці, очевидно, не виготовляли в Приазов'ї.

Наведені вище зразки взуття найчастіше одягали на плетені вовняні шкарпетки – *чоран* (урум. < тур. *çorap*), *калцина* (рум. < грец. *οι κάλτσες* – шкарпетки) або суконні онучі – *пудупандя* (рум. < грец. *το ποδοπάτι* – онучі), особливо під час роботи. Повсякденні чоловічі шкарпетки були білого кольору, а святкові (з геометричним малюнком) були ідентичними як серед румеїв, так і серед урумів; також були поширені серед народів Середземномор'я та Анатолії.

Ми вже зауважували, що *чарухи* носили лише чоловіки, і це було їхнім «єдиним повсякденним взуттям, окрім свят, коли одягалися чоботи» [2]. У греків шкіряні високі чоботи – *цангие*, *цангія* (рум.), *чизма*, *цизма*, *джизма* (урум. < тур. *çizme* – чоботи.) – були відомі ще в османський період. Під назвою *чизме* вони були поширені в Криму [18, с. 25] та в Туреччині. Їх носили представники заможного прошарку грецького населення. Форма хромових чобіт змінювалася. Так, наприкінці ХІХ ст. найчастіше шили чоботи з невеликим підбором, звужені у стопі та розширені від кісточки до коліна. У 1920–1930 роках уже були популярні високі чоловічі чоботи з великим підбором та звужені по всій формі ноги. Наші польові дослідження засвідчили, що переважали чоботи чорного кольору, але в с. В. Янісоль чоловіки часто носили червоні чоботи. Слід зазначити, що в цей час більшість чоловіків носили чоботи щодня (як узимку, так і влітку). Менш заможні греки взимку носили

валянки, форма і назва яких була запозичена з російського середовища [8, с. 44].

У багатьох грецьких селах працювали шевці – *чизмажи* (урум. < тур. *çizmesî* – швець), *цангкід'ас* (рум. < грец. *ο τσαγκάρης* – швець) та існували шевські майстерні з ремонту взуття. Проте греки самі не шили собі взуття, а замовляли, за винятком постолів, які найчастіше чоловіки виготовляли для своєї родини власноруч.

Верхній чоловічий одяг греків – *тон* (урум. < тюрк. *don* < д.-тюрк. *ton* – одяг) – склався звичайно з кожуха – *тері тон* (урум. < тюрк. *deri* – шкіра), *көрйк*, *кйрк* (урум., тюрк. < *kürk* – хутро й хутряної шапки – *депі* (урум.), *тері халпах* (урум. < тюрк. *deri* – шкіра, *kalpak* – шапка). Хутряний одяг маріупольських греків відрізнявся від одягу українського населення сусідніх сіл. Він був менш прикрашений, а найчастіше був узагалі не оздоблений. За кроєм він був більш звужений, аніж український, і мав менше складок. Узимку чоловіки часто носили короткі кожухи – *гница* (рум. < грец. *γούνα* – шуба). З кінця XIX ст. верхній чоловічий одяг шили з різноманітного матеріалу промислового виробництва.

Отже, традиційний чоловічий одяг маріупольських греків упродовж XIX ст. швидше, ніж жіночий, втрачав свої етнічні риси. Наприкінці XIX – на початку XX ст. він майже вийшов з ужитку. Відтоді його в грецьких селах шили за міським кроєм, а святковий одяг купували в міських магазинах готового одягу. По суті, одяг, принесений греками з Криму, унаслідок етнокультурних контактів з новими сусідами (українцями та росіянами) вийшов з ужитку.

Довше в грецьких селах був поширений чабанський одяг. У Маріупольському краєзнавчому музеї зберігається комплекс одягу вівчаря – *кйтйжі* (урум.) зі знаряддями праці, що відноситься до кінця XIX – початку XX ст. [11, ТКО. № 298, 294, 295, 296, 289, МД. № 300, 530, 531]. Він складається із сорочки, штанів, пояса та постолів. До

пояса – *кемер* (урум. < тюрк. *kemer* – пасок) були прикріплені сумка – *чобан торбаси* (урум. < тюрк. *çoban torbası* – сумка вівчаря), у якій містилися піхви – *фікар* (рум.), *хай махас* (урум.), чабанський ніж – *машер* (рум. < грец. *το μαχέρι*), *пчак* (урум. < тюрк. *bıçak* – ніж), чабанська сопілка – *чобан дудугу* (урум. < тюрк. *çoban düdüğü* – чабанська сопілка), *хавал* (< грец. *ο χαβάς* – мелодія), *лавтіца* (рум.) та *фляга* – *асман* (урум.), *йазман* (урум.). Безсумнівно, таке спорядження вівчаря є давньою тюркською традицією, яка була поширена на теренах Західної та Середньої Азії [26, cilt 5, s. 82–85].

Треба зауважити, що за досліджуваний період чоловічий одяг маріупольських греків під впливом різних факторів, насамперед соціально-економічних та культурно-побутових, трансформувалася у загальноєвропейські форми. Водночас старше покоління сільського населення зберігає деякі традиційні настанови й етнічні норми щодо одягу.

Загалом слід зазначити, що одяг греків Приазов'я несе на собі відбитки етнокультурних контактів з народами кримського та передньозазійського регіонів і містить низку балканських елементів. Сьогодні греки втратили функції носіїв своєї культури в одязі. Проте здійснюються спроби її збереження: створюються грецькі творчі фольклорні колективи, учасники яких виступають у національних костюмах. Після встановлення тісних зв'язків з Грецькою Республікою народні колективи отримали можливість використовувати народні костюми греків Балканського півострова та шити їх за зразками, уміщеними в книгах, виданих у Греції. Однак у літературі, що в значній кількості надходить з етнічної батьківщини греків, фіксується культура балканських еллінів, яка відрізняється від культури маріупольських греків. Тому велике значення для збереження й вивчення етнічної культури саме приазовських греків мають дослідження етнографічних матеріалів, які проводяться в цьому регіоні.

Список використаних джерел

1. Араджиони М. А. К вопросу об этнокультурных особенностях позднесредневекового христианского населения Горного Крыма. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*. Симферополь : Таврия, 1993. Вып. 3. С. 184–193.
2. Архів Інституту етнології та антропології Російської академії наук. Архів товариства любителів природознавства, антропології та етнографії. Сведения об одежде крестьян Екатеринославской губернии. Ф. 22. Од. зб. 8.
3. Борисенко В. К. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців. Київ : Унісерв, 2000. 191 с.
4. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. Київ : Мистецтво, 1995. 336 с.
5. Греки России и Украины / сост., отв. ред. Ю. В. Иванова. Санкт-Петербург : Алетей, 2004. 624 с.
6. Гаркавец О. Урумський словник. Алма-Ата : Баур, 2000. 631 с.
7. Державин Н. С. Свадьба у азиатских греков. *Известия Кавказского отдела Русского географического общества*. Тифлис, 1904. Т. 17.
8. Иванова Ю. В. Влияние социально-экономических условий на одежду сельских жителей (по материалам исследования греческого населения Донецкой области УССР). *Советская этнография*. 1976. № 2. С. 43–56.
9. Куфтин Б. А. Южнобережные татары Крыма. *Крым*. Москва, 1925. № 1. С. 22–30.
10. Марков С. И. Заметки о быте греков г. Мариуполя. *Мариуполь и его окрестности*. Мариуполь, 1892. С. 406–438.
11. Мариупольський краєзнавчий музей. Фонди.
12. Науко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине. Киев : Наукова думка, 1975. 276 с.
13. Николаева Т. Історія українського костюма. Київ : Либідь, 1996. 171 с.
14. Пономарьова І. С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.). Історико-етнографічне дослідження. Київ : Реферат, 2006. 300 с.
15. Пулянос А., Иванова Ю. В. Греки. *Народы зарубежной Европы* / под ред С. А. Токарева, Н. Н. Чебоксарова. Москва, 1964. 590 с.
16. Путеводитель по Екатеринославской губернии и Донецкому бассейну. Екатеринослав : Типография «Польза», 1914. 351 с.
17. Російський етнографічний музей. Фонди. Фототека.
18. Рославцева Л. И. Одежда крымских татар конца XVIII – начала XX в. Историко-этнографическое исследование. Москва : Наука, 2000. 104 с.
19. Українська минушина. Ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. Київ : Либідь, 1994. 254 с.
20. Харабадот Р. Румейська прядильно-ткацька термінологія. *Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького*. Київ, 2003. Вип. IV. Кн. 1. С. 53–69.
21. Хэрольд Р. Костюмы народов мира. Иллюстрированная энциклопедия. Москва : Эксмо-Пресс, 2002. 240 с.
22. Papantoniou I. Greek costumes. Nafplion, 1981. 82 p.
23. Ελληνικές Φορεσιές. Σύλλογη Εθνικού Ιστορικού Μουσείου. Αθήνα, 1993. 270 σ.
24. Türk ansiklopedisi / Başedaktör H. Eren. Ankara, 1988–1993. Cilt 16–32.
25. Türkçe sözlük / Editör İ. Parlatır, N. Gözaydın, H. Zülfiyar. Ankara : Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1998. Cilt 1. 1136 s.
26. Ögel B. Türk kültür tarihine giriş. Ankara : Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 2002. Cilt 3–9.

References

1. ARADZHIONI, Margarita. On the Issue of the Ethnocultural Peculiarities of the Late Medieval Christian Population of the Mountain Crimea. *Materials in the Archaeology, History and Ethnography of Taurida*. Simferopol: Tavriya, 1993, iss. 3, pp. 184–193 [in Russian].
2. The Archives of the Institute of Ethnology and Anthropology of the Russian Academy of Sciences. The Archives of the Society of the Fancy of Natural History, Anthropology and Ethnography. Data on the Clothes of the Peasants of Ekaterinoslav Province. Fund 22, unit of issue 8 [in Russian].
3. BORYSENKO, Valentyna. *Traditions and Life of the Ethnos: After the Materials of Holiday-Ritual Culture of Ukrainians*. Kyiv: Uniserv, 2000, 191 pp. [in Ukrainian].
4. VOVK, Khvedir. *Studies on Ukrainian Ethnography and Anthropology*. Kyiv: Mystetstvo, 1995, 336 pp. [in Ukrainian].
5. IVANOVA, Yuliya, compiler. *Greeks of Russia and Ukraine*. Saint-Petersburg: Alteiya, 2004, 624 pp. [in Russian].
6. HARKAVETS, Oleksandr. *Dictionary of Urums*. Alma-Ata: Baur, 2000, 631 pp. [in Ukrainian].

7. DERZHAVIN, Nikolai. Wedding of the Greeks of Anatolia. *Proceedings of the Caucasian Department of the Russian Geographical Society*. Tiflis, 1904, vol. 17 [in Russian].
8. IVANOVA, Yuliya. Influence of Social-Economic Conditions on the Clothes of Rural People (After the Materials of Research of Greek Population of Donetsk Region of Ukrainian SSR). *Soviet Ethnography*, 1976, 2, 43–56 [in Russian].
9. KUFTIN, Boris. Tatars of the South Coast of the Crimea. *Crimea*. Moscow, 1925, 1, 22–30 [in Russian].
10. MARKOV, Sergej. Notes on Life of Greeks of Mariupol. *Mariupol and Its Suburbs*. Mariupol, 1892, pp. 406–438 [in Russian].
11. Mariupol Local History Museum. Funds. [in Ukrainian].
12. NAULKO, Vsevolod. *Development of Interethnic Connections in Ukraine*. Kiev: Naukova dumka, 1975, 276 pp. [in Russian].
13. NIKOLAYEVA, Tamara. *The History of Ukrainian Costume*. Kyiv: Lybid, 1996, 171 pp. [in Ukrainian].
14. PONOMARIOVA, Iryna. *The Ethnic History of the Greeks of Cis-Azov Region (Late 18th – Early 21st Century)*. *Historical-Ethnographic Research*. Kyiv: Referat, 2006, 300 pp. [in Ukrainian].
15. TOKAREV, Sergej, Nikolai CHEBOKSAROV, editors. PULYANOS, Aris Nikolas, Yuliya IVANOVA. *Greeks. Nations of Foreign Europe*. Moscow, 1964, 590 pp. [in Russian].
16. ANON. *A Guidebook Over Ekaterinoslav Province and Donetsk Basin*. Ekaterinoslav: 'Polza' Printing-House, 1914, 351 pp. [in Russian].
17. Russian Ethnographic Museum. Funds. Photocollection. [in Russian].
18. ROSLAVTSEVA, Lidiya. *Clothes of the Crimean Tatars of the Late 18th – Early 20th Century*. *Historical-Ethnographic Research*. Moscow: Nauka, 2000, 104 pp. [in Russian].
19. PONOMARIOV, Anatoliy, Lidiya ARTIUKH and Tamara KOSMINA, eds. *The Ukrainian Past: An Illustrated Ethnographic Reference Book*. 2nd ed. Kyiv: Lybid, 1994, 256 pp. [in Ukrainian].
20. KHARABADOT, Rimma. Spinning-Weaving Terminology of the Roumeans. *Proceedings of Andriy Biletskyi Historical-Philological Society*. Kyiv, 2003, iss. 4, book 1, pp. 53–69 [in Russian].
21. KHEROLD, Robert. *Costumes of the Nations of the World: Illustrated Encyclopaedia*. Moscow: Eksmo-Press, 2002, 240 pp. [in Russian].
22. PAPANTONIOU, Ioanna. *Greek Costumes*. Nafplion, 1981, 82 pp. [in English].
23. ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ Φορεσιές. Σύλλογη Εθνικού Ιστορικού Μουσείου. Αθήνα, 1993, 270 σ [in Greek].
24. Türk ansiklopedisi / Başedaktör H. Eren. Ankara, 1988–1993. Cilt 16–32 [in Turkish].
25. Türkçe sözlük / Editör İ. Parlatur, N. Gözaydın, H. Zülfikar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1998. Cilt 1. 1136 s [in Turkish].
26. Ögel B. Türk kültür tarihine giriş. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 2002. Cilt 3–9 [in Turkish].